

I.

Situatieschets

A. DE RAAD VAN VLAANDEREN

KORTE GESCHIEDENIS

Toen de Raad van Vlaanderen op 15 februari 1386 in het leven werd geroepen, ontstond hij net als zoveel andere, van oorsprong middeleeuwse instellingen niet uit het niets. De vorst liet zich immers al veel langer omringen door een schare raadgevers¹. De feodale *consilium et auxilium*-gedachte, waarbij elke vazal de plicht had zijn heer met raad en daad bij te staan, kreeg op die manier een praktische invulling: zo was er in Vlaanderen al tijdens de 11de eeuw een *curia comitis* aanwezig. Vanaf de 13de eeuw sprak men veeleer van een *consilium*, en in de 14de eeuw evolueerde dit naar de term *raed* of *conseil*. Deze ‘instellingen’ – voor zover er een term voor kan worden gebruikt die een bepaalde graad van organisatie en regelmaat inhoudt – hadden alle een ambulante karakter.

Zowel in Vlaanderen als daarbuiten vond vanaf de 13de eeuw een verschuiving in de bezetting van dergelijke raden plaats. Wegens de toenemende complexiteit van bestuursactiviteiten ruimden de traditionele adellijke raadsheren gedeeltelijk plaats voor personen met een grondige opleiding, veelal van goeude afkomst. Van binnenuit ontstonden daarenboven informele kernen van raadsheren die zich over één of enkele bevoegdheidsaspecten bogen. Dergelijke organisch gegroeide situaties legden de kiem voor latere gespecialiseerde instellingen.

De grafelijke raad velde vanaf de 13de eeuw vonnissen, maar kon niet als een exclusief rechtsprekend orgaan worden aanzien: de machtige, geprivilegieerde Vlaamse steden zouden zo’n justitierraad immers nooit aanvaarden en de raad had nog talloze andere taken². In 1328 zorgde graaf Lodewijk van Nevers echter voor een doorbraak. Tijdens de jaren die volgden op zijn overwinning in Cassel versterkte hij de bevoegdheden van de grafelijke raad door deze toe te staan zittingen te houden om uitsluitend gerechtelijke zaken te behandelen. De specifieke benaming van die zittingen bezorgde de raad als gerechtshof tevens zijn naam, de Audiëntie van de graven van Vlaanderen.

Vanaf het midden van de 14de eeuw nam het aantal zittingen van de Audiëntie gestaag toe. Processen-verbaal ervan werden opgetekend in een apart register, het zogenoemde “*Bouc van de Audiëntie*”. Daaruit blijkt dat deze gerechtelijke sectie zelfs tijdens de Gentse opstand van 1379-1385 bleef werken³. Met de komst van Filips de Stoute, de

Bourgondische hertog die in 1384 het graafschap Vlaanderen van zijn schoonvader Lodewijk van Male erfde, zou de situatie echter grondig veranderen⁴. Na de ondertekening van de vrede van Doornik op 18 december 1385, richtte hij in Rijsel de vroegste versie van de eigenlijke Raad van Vlaanderen op. De instelling die hij met zijn uiterst beknopte ordonnantie van 15 februari 1386 creëerde⁵, heette toen nog de *Camere van den Rade* en bestond uit een gerechtelijke en een financiële sectie⁶.

Beide afdelingen, waarvan de gerechtelijke zou uitgroeien tot de Raad van Vlaanderen en de financiële de latere Rekenkamer zou worden, kunnen worden gezien als een voortzetting van de informele kernen die al in de grafelijke raad ontstonden. De organisatiestructuur ervan was nog uitermate beperkt. De oprichtingsordonnantie telde slechts 21 artikelen: twee raadsheren kregen het hoofdzakelijk gerechtelijke takenpakket toegeschoven, terwijl de overigen het financiële luik voor hun rekening namen. Op het vlak van adviesverlening aan de vorst, een restant van de oorspronkelijke activiteiten van de grafelijke raad, vormden beide afdelingen een geheel. Vaak kregen zij daarvoor nog bijstand van andere leden uit de entourage van de graaf⁷.

Tijdens de laatste jaren van de 14de eeuw ontwikkelde de gerechtelijke afdeling zich langzamerhand tot een zelfstandige justitieraad die steeds meer medewerkers telde. Algauw was er ook een vroege vorm van openbaar ministerie aanwezig om de belangen van de vorst en het graafschap te behartigen, wat anno 1386 nog niet expliciet werd vermeld⁸. De financiële en gerechtelijke secties groeiden in de praktijk langzaam uiteen, tot ze tijdens de eerste jaren van de 15de eeuw ook geografisch van elkaar werden verwijderd: de Rekenkamer bleef in Rijsel, terwijl de justitieraad zich in Oudenaarde vestigde.

Er restte echter nog één moeilijkheid: door de oprichtingsordonnantie van 1386 hield die andere gerechtelijke instelling, de Audiëntie, niet op te bestaan⁹. Wat bevoegdheden betreft, verschilden beide instellingen slechts weinig. Beide hadden een gerechtelijke taak. Voor de Raad van Vlaanderen was dit echter *core business*, terwijl de Audiëntie eerst en vooral een grafelijke adviesraad bleef die een bijkomende gerechtelijke opdracht had gekregen. Deze nuance was van wezenlijk belang voor de houding van de Vlaamse steden, die in de pas opgerichte Raad gedurende de volgende eeuwen een sterke bedreiging voor hun privileges zouden zien. De Leden van Vlaanderen waren begin 15de eeuw dan ook fervent voorstander van de Audiëntie. Toen het aantal zittingen afnam ten voordele van de Raad van Vlaanderen, volgde er al gauw protest – in die mate zelfs, dat Filips de Stoute en Jan zonder Vrees de Audiëntie nooit officieel durfden afschaffen. Laatstgenoemde liet de instelling een stille dood sterven via zijn instructie van 17 augustus 1409: enkel een aantal raadsheren van de Raad van Vlaanderen kon, één of enkele keren per jaar en naar eigen inzicht wat de noodzaak ervan betrof, samen als Audiëntie zetelen. Het spreekt vanzelf dat dit het informele einde van de instelling betekende – een ingreep die duidelijk als een tactische zet van de Bourgondische hertogen kan worden beschouwd.

De Raad van Vlaanderen heeft in zijn bestaan heel wat verschillende residenties gekend, hoofdzakelijk tijdens de 15de eeuw. Telkens een conflict de werking van de instelling bedreigde, werd hij door de vorst van standplaats veranderd, evenwel meestal voor relatief korte duur¹⁰. Bij de effectieve splitsing van de *Camere van den Rade* werd de gerechtelijke sectie op 1 augustus 1405 officieel naar Oudenaarde overgebracht. Nog geen twee

jaar later, op 30 april 1407, verliet men deze stad ten voordele van Gent, nadat de Gentse stadsmagistraat hiervoor behoorlijk wat druk had uitgeoefend. Voor de allereerste keer hielden de raadsheren er zitting in het Gravensteen, een locatie die de voornaamste residentie van de instelling gedurende het ancien régime zou worden.

Tijdens die eerste Gentse periode kreeg de oprichtingsordonnantie van 1386 een belangrijke opvolger met de al eerder genoemde ordonnantie van Jan zonder Vrees *“touchant certaine & nouvelle instruction pour les gens du conseil de mondict Seigneur, par luy ordonné faire residence continuee dans la ville de Gand”* – tevens het eerste echte gebruik van de benaming *Conseil* of Raad [van Vlaanderen]. Deze tekst, van 17 augustus 1409, behandelde niet alleen personeel en werking van de Raad. Voor het eerst kwamen ook de bevoegdheden ervan uitvoeriger aan bod¹¹. Gevolg was dan ook een conflictsituatie met diverse Vlaamse steden, die hun voorrechten aanzienlijk beknot zagen. Ook in Gent rees heel wat tegenkanting, zodat Filips de Goede zich uiteindelijk genoodzaakt zag op 2 oktober 1439 de Raad in Gent te ontbinden en hem op 8 oktober in Kortrijk terug in te stellen. Deze twee acties werden op 13 oktober van datzelfde jaar gevolgd door een nieuwe grafelijke instructietekst.

15 februari 1386	1 augustus 1405	Rijsel
1 augustus 1405	30 april 1407	Oudenaarde
30 april 1407	2 oktober 1439	Gent (Gravensteen)
8 oktober 1439	10 juli 1440	Kortrijk
10 juli 1440	[eind] 1447	Gent (Gravensteen)
[eind] 1447	16 november 1451	Dendermonde
18 november 1451	20 december 1463	Ieper
10 januari 1464	[8 januari] 1488	Gent (Gravensteen)
[8 januari] 1488	24 mei 1488	Brugge
24 mei 1488	27 januari 1490	Gent (Gravensteen)
27 januari 1490	18 september 1492	Dendermonde
5 oktober 1492	5 maart 1498	Ieper
5 maart 1498	16 december 1579	Gent (Gravensteen)
16 december 1579	18 maart 1585	
→●[18 december] 1579	18 maart 1585	Gent (Gravensteen)
→●[2 januari] 1580	18 maart 1585	Douai
18 maart 1585	23 maart 1678	Gent (Gravensteen)
23 maart 1678	3 maart 1679	
→● 23 maart 1678	3 maart 1679	Gent (Gravensteen)
→● 19 april 1678	3 maart 1679	Brugge
3 maart 1679	22 november 1778	Gent (Gravensteen)
22 november 1778	1 januari 1787	Gent (Voldersstraat)
1 januari 1787	[14 mei] 1787	Gent (Voldersstraat) ¹²
[14 mei] 1787	11 januari 1790	Gent (Voldersstraat)
11 januari 1790	[midden december] 1790	Gent (Voldersstraat) ¹³
[midden december] 1790	1 december 1795	Gent (Voldersstraat)

ill. 1: Residentieplaatsen

Opnieuw op expliciete vraag van de stad Gent keerde de Raad van Vlaanderen terug naar het Gravensteen, ditmaal op 10 juli 1440. De situatie bleef echter gespannen en leidde

onder meer tot verbanning van diverse raadsheren. De moeilijke positie waarin de justieraad zich bevond, valt niet alleen te verklaren via dergelijke geïsoleerde incidenten. In de herhaalde 15de-eeuwse krachtmetingen tussen vorst en steden werd de instelling heen en weer geslingerd tussen vorstelijk gezag en gewestelijke belangen. Deze tiende juli 1440 was dan ook de begindatum van een tweede Gentse periode, die slechts een kleine zeven jaar duurde. Eind 1447 volgde een overplaatsing naar Dendermonde, hoewel er behoorlijk wat onduidelijkheden bestaan rond deze verhuisactie¹⁴. Op 24 november vertrok een eerste bode in naam van de Raad vanuit Dendermonde, maar in december 1447 en zelfs tijdens de zomer van 1448 bevonden de meeste raadsheren zich nog in Gent. De toestand regulariseerde zich pas met de afschaffing van de Dendermondse Raad op 16 november en de eedaflegging in het Ieperse Zaalhof op 18 november 1451, al gepland in het voorjaar van datzelfde jaar. Rond de periode van de verhuizing werd voor de Raad in Ieper een nieuwe instructie opgesteld, die verscheen op 13 november.

Het Ieperse verblijf verliep relatief rustig en de raadsheren konden de vooraf bepaalde termijn van twaalf jaar volledig uitzitten. De laatste zitting in het Zaalhof vond plaats op 20 december 1463, waarna een derde verblijf in het Gentse Gravensteen aanving op 10 januari, de eerste zittingsdag van het nieuwe jaar. Luttele maanden voor de verhuizing, op 13 juli 1463, maakte Filips de Goede van de gelegenheid gebruik om nog vlug een nieuwe, uitgebreide instructie uit te vaardigen voor de instelling. Deze vijfde zogenoemde kerninstructie was aanzienlijk uitvoeriger dan de vorige teksten en stelde orde op zaken na de woelige eerste eeuwheft.

Twintig jaar later, ten tijde van het eerste regentschap van aartshertog Maximiliaan van Oostenrijk over de minderjarige Filips de Schone, volgde een nieuwe ordonnantie. In deze uitgebreide instructie werd onder meer aan de samenstelling van de Raad getornd¹⁵. De Nederlandstalige tekst, daterend van 6 september 1483, erkende het regentschap van Maximiliaan echter niet ten voordele van de regentschapsraad die door de Drie Leden van Vlaanderen in juni 1483 was opgericht. Nadat de eerste fase van deze ‘Vlaamse Opstand’ ten voordele van de aartshertog was beslecht, verloor de instructie van 1483 voor de Raad impliciet haar bestaansrecht; president en raadsheren grepen in de praktijk vermoedelijk al heel snel terug naar de kerninstructie uit 1463. Ondanks verdere strubbelingen bleef de Raad nog enkele jaren in Gent resideren, tot Maximiliaan in 1487 het bevel gaf de instelling over te hevelen naar het iets minder woelige Brugge. Hiervoor werd het jaareinde gebruikt. Op 18 en 22 december vonden de laatste zittingen in Gent plaats, terwijl de eerste acties van de Brugse Raad geregistreerd werden op 8 januari 1488¹⁶. De doortocht in Brugge zou echter van korte duur zijn. Al op 24 mei 1488 werd de instelling terug naar Gent gebracht. Dit was het gevolg van de vrede van Brugge en de oprichting van een tweede regentschapsraad.

Die vierde Gentse periode blijkt achteraf de kortste uit de geschiedenis van de Raad. Tijdens deze eerste vijf maanden van 1488 werd even teruggegrepen naar de ordonnantie van 1483. In het najaar van 1489 sloeg de balans door in het voordeel van de vorstgezinden, wat een nieuwe verhuisactie met zich meebracht. De raadsheren vestigden zich in opdracht van Maximiliaan voor de tweede keer in Dendermonde, dicht bij het gezagsgetrouwere hertogdom Brabant. Volgens eigen registratie zetelde men er effectief vanaf 27 januari 1490¹⁷. Via Ieper, dat als residentiestad diende tussen 5 oktober 1492 en 5 maart 1498¹⁸, keerde de Raad als instelling nog op het einde van de 15de eeuw terug naar

het centraal gelegen Gent. Hier zou hij ook blijven tot het einde van het ancien régime, met uitzondering van twee tumultueuze fases uit de verdere vroegmoderne geschiedenis¹⁹.

Gedurende meer dan tachtig jaar was het Gravenkasteel de locatie waar de justitierraad zijn activiteiten in relatieve rust kon ontplooiën. Tijdens diezelfde periode verscheen ook één van de belangrijkste, zo niet de belangrijkste instructie voor de Raad van Vlaanderen: die van 9 mei 1522, later in de plakkaatboeken van Vlaanderen gepubliceerd als “*Ordonnance et instruction faicte et renouvellee par l'Empereur Charles cinquième, touchant la reigle, ordre & pollice sur le faict & administration de la Iustice provinciale du Pays de Flandres*”. Deze kerninstructie, al ten dele voorbereid door de ‘ampliatie’ of aanvulling op voorgaande instructies die door Margaretha van Oostenrijk op 18 juni 1510 was uitgevaardigd, bevat 145 artikelen en legt sterk de nadruk op interne organisatie²⁰.

1386, 15 februari: Oprichtingsordonnantie van de Raad- en Rekenkamer te Rijsel

BRON: *Instruction pour les gens du conseil du monsieur le Duc de Bourgoingne, Comte de Flandres, par luy ordonné faire residence en la ville de Lille*, in *Tweeden druck Van den Eersten Bouck der Ordonnancien, Statuten, Edicten ende Placcaerten soo van wegghen der Keyserlyke ende Koninghlyke Maiesteyten, als huerlieder Doortlughtighe Voorsaeften, Graven ende Graefneden van Vlaendren, Nieuwelingsh Vermeerdert met Door-Gaende Marginale Aenwysinghen ende Volkomentafel*, Gent, 1639, p. 234 e.v.

1409, 17 augustus: Instructie voor de Raad van Vlaanderen te Gent

BRON: RAG, *RVV*, 141: Instructie voor de Camere van den Rade in Vlaanderen gegeven door Jan zonder Vrees, hertog van Bourgondië, te Douai.

BRON: *Ordonnance touchant certaine & nouvelle instruction pour les gens du conseil de mondict Seignieur, par luy ordonné faire residence continuee dans la ville de Gand*, in *Tweeden druck Van den Eersten Bouck der Ordonnancien...*, p. 237 e.v.

1439, 13 oktober: Instructie voor de Raad van Vlaanderen te Kortrijk

BRON: RAG, *RVV*, 34305 (ongefolieerd): Raden van Vlaanderen, Artesië en Luxemburg; Parlement van Dôle: instructies, inrichting en werking, 16de en 17de eeuw.

BRON: *Lettres patentes de Philippe-le-Bon, duc de Bourgogne, décrétant la composition et l'organisation du Conseil de Flandre à Courtrai*, in VANDENPEEREBOOM A., *Des cours de justice...*, p. XV e.v.

1451, 13 november: Instructie voor de Raad van Vlaanderen te Ieper

BRON: *Instructions données par Philippe-le-Bon, duc de Bourgogne, aux gens et suppôts du Conseil de Flandre, siégeant à Ypres*, in VANDENPEEREBOOM A., *Des cours de justice...*, p. LX e.v.

1463, 13 juli: Uitgebreide instructie voor de Raad van Vlaanderen

BRON: *Instructions données par Philippe-le-Bon, Duc de Bourgogne, aux gens et suppôts du Conseil de Flandre renouvelé, siégeant à Ypres*, in VANDENPEEREBOOM A., *Des cours de justice...*, p. CV e.v.

1483, 6 september: Uitgebreide instructie voor de Raad van Vlaanderen

BRON: RAG, *RVV*, 2415: Register van acten en sententiën, 3 oktober 1483 – 13 april 1484, fol. 224 e.v.

BRON: *Instructie omme de Raedslieden van de Camere van den Rade*, zie STRUBBE E., *De verordening van 1483 voor de Raad van Vlaanderen*, in STRUBBE E. (red.), *De luister van ons oude recht. Verzamelde rechtshistorische studies*, Gent, 1973, p. 543 e.v.

1510, 18 juni: ‘Ampliatie’, aanvulling op voorgaande instructies voor de Raad van Vlaanderen

BRON: *Instructions données au conseil de Flandre par Marguerite d'Autriche*, in *Recueil des ordonnances des Pays-Bas / Verzameling van de Verordeningen der Nederlanden, deuxième série (1506-1700) (Koninklijke Commissie voor de uitgave van de oude wetten en verordeningen van België, in-quarto)*, deel 1, Brussel, 1893-1978, deel 1, p. 136 e.v.

1522, 9 mei: Uitgebreide instructie voor de Raad van Vlaanderen

BRON: *Ordonnance et instruction faite et renouvelée par l'Empereur Charles cinquieme, touchant la reigle, ordre & pollice sur le fait & administration de la Iustice provinciale du Pays de Flandres*, in *Tweeden druck Van den Eersten Bouck der Ordonnancien...*, p. 249 e.v.

1531, 22 augustus: 'Ampliatie', aanvulling op de instructie van 1522 voor de Raad van Vlaanderen

BRON: *Ordonnance et ampliation sur l'instruction du Conseil en Flandres*, in *Tweeden druck Van den Eersten Bouck der Ordonnancien...*, p. 274 e.v.

1624, 20 april: Ordonnantie betreffende de procedure en de suppoosten van de Raad van Vlaanderen
BRON: RAG, RVV, 142: Nieuwe instructie up 't fait van procederen in den Raed van Vlaanderen (minuut of copie), 1624.

BRON: *Ordonnantie ghemaect by myne heeren van den Raedt gheordonneert in Vlaendren, tot vorderynghe van Iustitie, ende goede directie van de proceduren van de zaecken in den zelve Raedt belet mitsgaders van de Greffien Deurwaerders ende Messagiers, van dien behelsende en wel d'Ordonnantien van den Hove ghemaect in de Iaeren XVc LXXVII ende XVc XCIIII als diverssche andere voorgaende*, in *Tweeden deel van den placcaet-boeck inhoudende diverse ordonnantien, edicten ende placcaeten van de konincklycke Maesteyten ende haere duerlichtighe Hoogheden Graven van Vlaenderen, mitsgaders van huerliederen provincialen raede aldaer*, Antwerpen, 1662, p. 190 e.v.

1667, 23 september: Aanpassing van en 'ampliatie' of aanvulling op de ordonnantie van 1624 betreffende de procedure en de suppoosten van de Raad van Vlaanderen

BRON: *Ordonnantie van den Raede in Vlaenderen ter vervoorderinghe van justitie, ende goede directie van de Proceduren, etc van den 20 April 1624 met de modificatien ende ampliatien zedert ghemaect*, in *Derden placcaet-boeck van Vlaenderen, inhoudende de Placcaeten, Ordonnancien, Reglementen, Tractaeten, Alliancien ende andere Edicten, gheëmaneert van wegghen de koninghen van Spagnien ende van hunne doorluchtigste voersaeten Graven van Vlaenderen, ende Souveraine Princen van dese Nederlanden*, 2 dln., Gent, 1685, p. 110 e.v.

1682, 24 januari: Korte ordonnantie betreffende de procedure voor de Raad van Vlaanderen

BRON: *Ordonnantie op het fait van proceduren in den Raede van Vlaenderen*, in *Derden placcaet-boeck van Vlaenderen...*, p. 1379 e.v.

1702, 1 april: Corrigerende ordonnantie betreffende de procedure voor de Raad van Vlaanderen

BRON: *Ordonnantie van den Hove om te weiren de prolixiteyt van proceduren ende andere abuysen daer in geglisseeert*, in *Vierden placcaet-boeck van Vlaenderen, behelsende alle de Placcaeten Ordonnantien ende Decreten, gheëmaneert voor de Provincie van Vlaenderen sedert 't jaer 1684 tot ende met 1739*, 3 dln., Brussel, 1740, p. 110 e.v.

1720, 20 september: Corrigerende ordonnantie betreffende de procedure voor de Raad van Vlaanderen

BRON: *Ordonnantie van den Raede in Vlaenderen ten regarde van de abuysen in de proceduren*, in *Vierden placcaet-boeck van Vlaenderen...*, p. 121 e.v.

ill. 2: Instructies²¹

Kort daarop volgde een nieuwe ampliatie. De tekst daarvan werd door keizer Karel officieel uitgevaardigd op 22 augustus 1531 en wakkerde het oude conflict tussen vorst en steden opnieuw aan. Ook deze keer bood Gent de sterkste weerstand en volgden er onderhandelingen met de Vier Leden, maar tot een verhuizing van de instelling kwam het niet. Anno 1540 verstomde met de *Concessio Carolina* ook alle openlijk verzet tegen deze ampliatie²².

Een crisisperiode van heel andere aard brak aan toen Gent een calvinistische Republiek werd. Sinds de aanvang in 1577 werden de zittingen van de justitieraad voortdurend gestoord, raadsheren werden fysiek aangevallen en sommigen bekochten hun positie zelfs met de dood. Op 16 december 1579 verlieten de meesten de stad en zochten veiliger oorden op²³. De eerste sporen van hun officiële zittingen in Douai zijn gedateerd op 2 januari 1580²⁴.

Anders dan de voorgaande verhuisoperaties betekende dit een echte scheuring binnen de instelling. Ondertussen bleef in het Gravensteen immers een tweede Raad werkzaam, die vanaf 18 december 1579 de activiteiten gewoon voortzette²⁵. Pas een tijd na de inname van de stad door Farnese keerden de raadsheren uit Douai naar de zetel terug, ten nadele van de Gentse raadsheren. De eerste aantekening in het nieuwe resolutieregister stipte op 18 maart 1585 de "*Wedercompste van den raedt van Douaije*" aan²⁶.

Een kleine honderd jaar daarna zou de geschiedenis zich herhalen, deze keer naar aanleiding van de verovering van Gent door de troepen van Lodewijk XIV²⁷. Na onderhandelingen met de Franse koning en bijhorende beloftes bleven toenmalig president Errebault en tien raadsheren in de stad. Op 23 maart 1678 legden zij de eed af. Elf anderen konden niet akkoord gaan met de voorstellen die op tafel lagen en vertrokken naar Brugge, waar ze in april 1678 de activiteiten van de Raad onder Spaans bewind voortzetten. Beide instellingen bleven maandenlang naast elkaar bestaan. Pas na het definitieve vertrek van de Franse troepen, op 28 februari 1679, keerden de Brugse raadsheren op 3 maart terug naar Gent. Tussen de vrede van Nijmegen en deze gebeurtenis in hadden de Fransgezinde raadsheren al uitvoerig gelobbyd bij de Spaanse koning om hun daden te verdedigen. Beide groepen positioneerden zich een tweetal maanden pal tegenover elkaar, tot op 14 mei het statuut van de 'Gentse' fractie definitief werd geregeld. Oud-president Errebault vertrok naar Frankrijk, terwijl de overigen op post konden blijven.

Vanaf de 16de-eeuwse kerninstructie met latere aanvullingen werd geen ordonnantie meer uitgevaardigd die fundamentele wijzigingen inhield of een breed gamma aan onderwerpen behandelde. Voor zowat alle aspecten van de werking van de Raad bleef men terugrijpen naar de tekst van 1522. Bij eventuele onduidelijkheden of wanpraktijken verschenen wel toelichtingen of herhalende ordonnanties. Veruit de belangrijkste was die van 20 april 1624, met aangepaste versie van 23 september 1667. Nadien volgden nog enkele noemenswaardige regulerende teksten over de procedure, meestal ter beteugeling van specifieke wanpraktijken. De voornaamste van deze uiterst beknopte ordonnanties werden als laatste opgenomen in de lijst van instructies, zoals weergegeven in ill. 2: het betreft de ordonnanties van 24 januari 1682, 1 april 1702 en 20 september 1720. Uiteraard is dit overzicht allesbehalve exhaustief. Voor de volledige bestaansperiode van de Raad van Vlaanderen zijn tal van aanvullende regelgevende teksten over organisatorische of bevoegdheidsaspecten te vinden, zeker vanaf het einde van de 16de eeuw.

Na de tweede cesuur in deze instellingsgeschiedenis volgt een lange eeuw van relatieve rust, enkel onderbroken door een ingrijpende verhuisoperatie. Wegens plaatsgebrek en onaangepaste werkruimtes verliet de – ondertussen sterk uitgebouwd – Raad met al zijn medewerkers en het omvangrijke archief op 27 november 1778 voorgoed het Gentse Gravensteen, om zijn intrek te nemen in het voormalige jezuïetenklooster in de Voldersstraat. Een verhuizing van dergelijke omvang was tot dan toe ongezien en werd dan ook uitvoerig voorbereid.

Alle moeite voor de herlokalisering ten spijt, volgde het definitieve einde van de instelling nauwelijks twee decennia later. Een eerste poging werd ondernomen door Jozef II, die de justitieraad op 1 januari 1787 afschafte binnen het kader van zijn groot-schalige gerechtelijke hervormingen. Op exact dezelfde locatie werd een nieuw Koninklijk Tribunaal van Eerste Instantie opgericht, dat bemand werd door heel wat medewerkers van de voormalige Raad. Luttele maanden later diende Jozef II zijn verregaande maatregelen op te schorten, wat in Gent meteen gebeurde. Al in mei 1787 hernam de vroegere justitieraad zijn activiteiten²⁸. Op 11 januari 1790 kreeg de Raad zelfs tijdelijk een soeverein statuut naar aanleiding van de oprichting van de Verenigde Nederlandse Staten. Vanaf die datum, en tot ongeveer het einde van datzelfde jaar, werd in documenten gesproken van de ‘Soevereine Raad van Vlaanderen’²⁹.

Anno 1791 kreeg de justitieraad zijn oude statuut terug. In de tumultueuze periode die daarop volgde, slaagde de instelling erin deze positie mits een aantal onderbrekingen nog een vijftal jaar te handhaven. Uiteindelijk kwam het doodvonnis van de Raad er door het decreet van 6 Frimaire jaar IV (27 november 1795), dat bepaalde dat de raads-heren op 1 december daarop volgend definitief de registers moesten sluiten. Na vier eeuwen activiteit werd in de Gentse Voldersstraat plaats geruimd voor het *Tribunal de Première Instance*³⁰, dat op gerechtelijk vlak het begin van de nieuwste tijd betekende.

BEVOEGDHEDEN

Een exhaustieve opsomming van de competenties van een ancien-régime-organisatie is een *‘mission impossible’*. Dit geldt zeker voor een overheidsinstelling met een lange levensduur, zoals de Raad van Vlaanderen. Toevoegingen, inkrimpingen, betwistingen en verschuivingen binnen zowel tijd als ruimte waren veelvuldig. Bevoegdheden waren meestal het resultaat van een organisch groeiproces, dat pas naderhand in formele teksten werd geconsolideerd³¹. Deze gang van zaken is ons al bekend van bij de beschrijving van het ontstaan van de instelling en de bijhorende kerninstructies. Tijdens het bestaan van de Raad moet het voor het personeel en voor alle belanghebbenden geen sinecure zijn geweest om het overzicht te behouden. Dat is duidelijk merkbaar in allerhande normatieve teksten en eigentijdse drukwerken. Wat bevoegdheden betreft, werd ook daarin volledigheid angstvallig vermeden. De Raad werkte dit overigens zelf ten dele in de hand: het opstellen van een compleet bevoegdheidsoverzicht zou namelijk limitatief werken en eventuele bevoegdheidsuitbreiding in de weg staan.

Bovenstaande bedenkingen indachtig, werd gepoogd de informatie die vandaag voorhanden is in een logische structuur samen te brengen³². Deze werd hoofdzakelijk geïnspireerd door de samenstelling van het archiefbestand ‘Raad van Vlaanderen’ en biedt bijgevolg een veeleer archivalische blik op de zaak. Het resultaat is echter allesbehalve diachroon en houdt niet of nauwelijks rekening met de genoemde verschuivingen. Onderstaand overzicht is bovendien eerder algemeen en biedt als het ware een ‘grootste gemene deler’ als introductie tot het onderwerp. Een diepgaande studie van de competenties van de Raad is gespecialiseerde materie, waarin een onderzoeker zich via bestaande detailpublicaties verder kan verdiepen³³.

Een eerste aandachtspunt, dat minder tot de eigenlijke bevoegdheden maar des te meer tot het takenpakket van de Raad hoorde, was de opdracht om zich intern te organi-

seren. Het runnen van een openbare instelling met een uitgestrekt ressort vergde immers heel wat inspanningen. Om alles vlot te laten verlopen, zeker met het oog op enkele woeelige episodes in de geschiedenis van de Raad, kon niet enkel op instructies van hogere hand worden gesteund. Het personeel had genoeg bewegingsvrijheid om zelf voor een interne taakverdeling te zorgen en zich voldoende te documenteren. Dit blijkt duidelijk uit de aanwezigheid van archiefstukken in verband met het personeel, instructies en jurisdictie, rekeningen, inventarissen en dergelijke meer, eigen aan de interne keuken van een instelling.

Bij het begrip ‘Raad van Vlaanderen’ wordt automatisch de idee van een gerechtshof opgeroepen. Dat is uiteraard correct, maar de instelling beschikte ook over een aantal competenties die in sommige overzichten gewoon worden weggelaten. Nochtans is die nuance al te lezen in het allereerste artikel van de oprichtingsordonnantie van 15 februari 1386: de twee raadsheren, die samen de zogenoemde gerechtelijke sectie vormden, waren ‘hoofdzakelijk’ aangesteld voor gerechtelijke taken of “*ordonnez principalement pour le fait de Justice*”³⁴. Helaas zijn, zoals J. Dumolyn al vaststelde, de bronnen niet altijd even duidelijk over welke andere bevoegdheden het gaat³⁵.

In onze reconstructie worden de voornaamste bijkomende taken, met risico voor anachronismen, onder een bestuurlijke koepel gegroepeerd. Daaronder bevindt zich een tweedeling bestaande uit enerzijds advisering en anderzijds registratie en publicatie.

Beide bestuurlijke competenties van de Raad weerspiegelen de rol die de instelling speelde binnen het graafschap Vlaanderen enerzijds en binnen de Nederlanden anderzijds. De Raad van Vlaanderen was immers het opperste openbare bestuur op gewestelijk niveau en fungeerde in dat opzicht als doorgeefluik tussen de centrale instellingen en de lokale en regionale besturen van het graafschap. Dit werkte in beide richtingen en betrof niet alleen het louter doorgeven van informatie³⁶; de Raad vormde duidelijk ook een eigen mening en werd in de loop van zijn bestaan steeds frequenter geraadpleegd over allerhande onderwerpen. De instelling verkeerde vaak in een moeilijke positie, aangezien niet alleen verwacht werd dat de raadsheren de belangen van het graafschap behartigden, maar ook de vorstelijke rechten in het gebied vrijwaarden³⁷.

In zijn adviesverlening probeerde de Raad van Vlaanderen rekening te houden met beide richtingen. De behandelde onderwerpen waren heel uiteenlopend³⁸. Als schakel tussen het centrale en het lokale gezag was de Raad bijvoorbeeld het eerste controleorgaan voor de samenvoeging van diverse gewoonterechtelijke tradities tot formele uitgevaardigde wetten³⁹. Andere aspecten waarover de Raad werd geconsulteerd, waren benoemingen van lokale en regionale ambtenaren, militaire acties, organisatie van vieringen, bijvoorbeeld naar aanleiding van inauguraties, financiële kwesties van lokale en regionale besturen, ... Er was, begrijpelijkerwijs, onderwerpmatig een overlapping tussen hetgeen de Raad als bestuurlijk corpus besprak en hetgeen onder de toezichthoudende functie van het officie-fiscaal viel⁴⁰. Dat dit evenwicht in de praktijk niet eenvoudig te vinden was, blijkt uit soortgelijke archiefstukken die in de deelbestanden van beide archiefvormers voorkomen. Het officie-fiscaal zou, naar het einde van het ancien régime toe, bovendien steeds meer bestuurlijke bevoegdheden naar zich toe trekken en met een hogere mate van zelfstandigheid gaan werken⁴¹.

Onder ‘registratie en publicatie’ worden allereerst de ontvangst en verdere verdeling van plakaten en ordonnanties begrepen. De ruime verzameling normatieve documenten in het archief van de Raad houdt verband met de eerder genoemde toetsing aan

ORGANISATIE**DE RAAD ALS BESTUURLIJK ORGAAN**

1. Advisering
2. Registratie en publicatie

DE RAAD ALS GERECHTELIJK ORGAAN

1. Rechtspraak in conflicten
 - 1.1. Civiele rechtspraak
 - 1.1.1. In eerste aanleg
 - 1.1.2. In beroep
 - 1.2. Criminele rechtspraak
2. Vrijwillige rechtspraak

DE RAAD ALS TOEZICHTHOUDEND ORGAAN (HET OFFICIE-FISCAAL)

1. Organisatie
2. Bestuurlijke taakuitoefening
3. Gerechtelijke taakuitoefening

DE RAAD ALS ADMIRALITEIT SUPRÊME

1. Organisatie
2. Bestuurlijke taakuitoefening
3. Gerechtelijke taakuitoefening

ill. 3: Bevoegdheden

gewestelijke en lokale privileges. De justitieraad speelde echter ook een belangrijke rol bij de inwerkingtreding van wetgeving. Pas wanneer een tekst gepubliceerd was in het consistorie van de Raad en er met hetzelfde doel exemplaren aan lokale en regionale besturen waren bezorgd, was de inhoud ervan geldig in het graafschap Vlaanderen. Andere sporen van registratie zijn hoofdzakelijk te vinden in enkele nagelaten registers van ‘anoblissementsen’ (adelsbrieven) en van ‘commissiën’ (aanstellingsbrieven).

Het uitgebreide gerechtelijke takenpakket is het meest gedocumenteerde, zowel wat beschikbare archiefbestanddelen als hedendaagse literatuur betreft⁴². Een primaire opsplitsing kan eenvoudig worden gemaakt via het onderscheid tussen (vrij)willige rechtspraak en rechtspraak in conflicten, ook wel voluntaire respectievelijk contentieuze rechtspraak genoemd.

De vrijwillige of voluntaire rechtspraak heeft in oorsprong niets met conflicten te maken⁴³. Dit hield in dat partijen voor de Raad van Vlaanderen verschenen en allereerste overeenkomsten afsloten. De neerslag daarvan werd in een speciale reeks geregistreerd. Zo’n overeenkomsten, waarvoor ook de termen ‘akten en contracten’, ‘wettelijke passeringen’ of ‘voluntaire condempnatiën’ gebruikt worden, hielden in feite in dat de partijen zich bij het sluiten ervan vrijwillig lieten veroordelen tot het nakomen van de inhoud van de overeenkomst. Verkopen, verpachtingen of schenkingen zijn slechts enkele voorbeelden van de veelzijdige inhoud van de registers. Het grote voordeel bij het laten ‘passeren’ van deze akten bij de Raad en niet bij een lokale schepbank, was dat de gewestelijke justitieraad de partijen een grotere garantie kon bieden wat de naleving ervan betrof. Vanuit Gent kon immers de uitvoering van de akten en contracten doorheen het hele graafschap worden afgedwongen. Voornamelijk de hogere sociale

klasse en in het bijzonder de medewerkers van de Raad maakten gebruik van deze mogelijkheid.

Veel omvangrijker was de rechtspraak in conflicten, waarin opnieuw een tweedeling kan worden gemaakt⁴⁴: enerzijds de civiele of burgerlijke rechtspraak en anderzijds de criminele of strafrechtspraak, die vanaf het einde van de 16de eeuw elk apart werden geregistreerd. De strafprocedure kon leiden tot doodstraffen of zware lijfstraffen, maar ook geldboetes of verbanningen konden worden uitgesproken.

Binnen het civiele deel sprak men recht in zowel eerste als tweede (soms ook derde) aanleg, waarbij de eerste aanleg vooral voorbehouden was voor enkele uitzonderingsgevallen. De bekendste daarbij zijn de zogenoemde *casus reservati*, *cas réservés* of voorbehouden gevallen, waarvan nooit een exhaustieve lijst verschenen is. Vast staat wel dat het om een aantal items gaat waarbij de persoon van de vorst, zijn domein en zijn rechten betrokken waren, of zaken die hij om bepaalde redenen naar zich toe wou trekken⁴⁵. Het gaat onder meer om majesteitsschennis, overtredingen van specifieke vorstelijke bevelen, inbreuken tegen personen en instellingen onder vorstelijk *sauvegarde*, aanslagen tegen het vorstelijk domein en de bijhorende rechten, misdrijven door en tegen vorstelijke ambtenaren tijdens de uitoefening van hun ambt of door voorname edelen, zware vormen van oproer en verstoring van de openbare orde, valsmunterij en processen aangaande bezitrecht. Laatstgenoemde ‘possessoire’ geschillen werden tijdens het ancien régime als een privaatrechtelijke materie behandeld, maar werden zo belangrijk geacht voor het behoud van de openbare vrede, dat ze rechtstreeks tot de bevoegdheden van de vorstelijke hoven werden gerekend. De beoordeling van zaken *ratione personae* in eerste aanleg, waarbij de Raad van Vlaanderen zich bevoegd verklaarde over bepaalde categorieën personen, was nauw verwant met de voorbehouden gevallen en in het bijzonder met de term *sauvegarde*. Vorstelijke ambtenaren en eigen personeel vielen hierdoor onder de bevoegdheid van de Raad van Vlaanderen, een voor hen gunstige praktijk (*privilegium fori*).

Ook via het ‘recht van preventie’ kwamen zaken in eerste aanleg voor de Raad. Partijen, waaronder ook de procureur-generaal van Vlaanderen, konden van oordeel zijn dat een zaak beter bij de Raad van Vlaanderen aanhangig werd gemaakt in plaats van bij een andere, meestal lokale rechtbank⁴⁶. De Raad zelf kon eveneens van mening zijn dat een bepaalde zaak die al aanhangig was gemaakt bij een lokale of regionale rechtbank, beter door de eigen instelling kon worden behandeld. Dan ‘evoceerde’ hij de zaak. Deze evocatie gebeurde meestal onder het voorwendsel dat een snel optreden vereist was, vooral bij zaken die de openbare orde dreigden te verstoren en die aanleiding zouden kunnen geven tot verdere wanordelijkheden. Tot slot was er nog een laatste mogelijkheid om processen in eerste aanleg door de Raad Van Vlaanderen te laten berechten, waarbij opnieuw de identiteit van de partijen een rol speelde: conflicten van diverse aard tussen twee overheden of tussen een overheid en een particulier. Daarbij kon het zowel om een kerkelijke als om een wereldlijke instelling gaan. De Raad trad hier dus op als een bevoegdheids- of attributierechter.

Een tweede, zo niet de belangrijkste bestaansreden van de *Camere van den Rade*, later gekend als Raad van Vlaanderen, was uiteraard zijn functie als beroepshof. De mogelijkheid om in civiele zaken in beroep te gaan bij deze vorstelijke rechtbank was eeuwenlang een doorn in het oog van de Vlaamse steden en lag mee aan de basis van talrijke conflic-

ten met de vorst. De idee dat er zo iets zou bestaan als hogere en lagere rechtbanken, wat ‘in hoger beroep gaan’ toch impliceert, stootte de steden tegen de borst⁴⁷. Het zou uiteindelijk tot het midden van de 15de eeuw duren eer Gent zich als laatste tegenstander moest neerleggen bij wat de stad als een aanslag op de stedelijke soevereiniteit beschouwde. Dit betekende de doorbraak van het hoger beroep of *appel*, dat Frans van oorsprong was en vanaf het begin van de Raad van Vlaanderen werd toegepast bij zaken uit Vlaanderen *gallicant*. Voor de Nederlandstalige regio's van het graafschap was onder tusschen al de techniek van reformatie ontstaan, een tweede vorm van ‘beroep’ waarbij de uitvoering van het vonnis van eerste aanleg niet werd opgeschort. Beide soorten beroep zouden vanaf het midden van de 15de eeuw tot aan het einde van de 18de eeuw naast elkaar blijven bestaan.

Een beroepsprocedure tijdens het ancien régime was in theorie niet zozeer tegen de tegenpartij, dan wel tegen de rechters zelf gericht. Zij werden de ‘geappelleerde(n)’ genoemd, terwijl de partij die gedaagd werd door de ‘appellant(en)’ de term ‘geïnthimeerde(n)’ kreeg toegekend⁴⁸. Op het eerste zicht lijkt dit tegenstrijdig, indien de hierboven aangehaalde middeleeuwse visie op rechtspraak in herinnering wordt gebracht. In een beroepsprocedure volgde oorspronkelijk echter geen nieuwe beoordeling van de feiten – en dus van het beoordelingsvermogen van de rechters in eerste aanleg –; er werd veeleer nagegaan of het eerste proces volgens de regels van de kunst was gevoerd. Dit evolueerde tijdens het ancien régime echter in de richting van het huidige beroepsstelsel, namelijk rechtspraak ten gronde.

Uit het bovenstaande overzicht van bevoegdheden, zowel bestuurlijk als gerechtelijk, is al impliciet gebleken dat de Raad zich voortdurend in een spanningsveld tussen vorst en graafschap bevond. Enerzijds diende hij de eigenheden van het graafschap te verdedigen, wat onder meer tot uiting kwam in de toetsing van ordonnanties aan plaatselijke privileges. Anderzijds was het de taak van de gewestelijke justitieraad om binnen zijn territorium de belangen van de landsheer te behartigen, een positie die de Raad ook wel eens de stempel van instelling met een ‘januskop’ opleverde. Het officie-fiscaal of het openbaar ministerie, onder leiding van de procureur-generaal en de advocaat-fiscaal, was het orgaan binnen de Raad dat specifiek als ‘waakhond’ voor de vorstelijke belangen optrad, dat toezag op de naleving van ordonnanties en dat de openbare orde moest handhaven⁴⁹. De taakuitvoering van het officie-fiscaal sloot dan ook nauw aan bij de hoofd-bevoegdheden van de Raad⁵⁰.

Het officie-fiscaal stond uiteraard in beperkte mate in voor zijn eigen organisatie. Wat bestuurlijke aspecten betreft, gingen de fiscalen vooral tijdens de 18de eeuw een belangrijke rol spelen binnen het geheel van de Raad. De vele opdrachten die vanuit de centrale instellingen aan de gewestelijke justitieraden werden toebedeeld, werden in Vlaanderen hoofdzakelijk door het openbaar ministerie uitgevoerd. Door middel van algemene circulaire en individuele vragenlijsten wonnen de fiscalen informatie in over diverse onderwerpen. Beheer van steden, dorpen en heerlijk-heden, van religieuze instellingen, controle op bepaalde beroepsgroepen, informatiegaring over economische activiteiten, infrastructuur en talrijke andere aspecten uit het dagelijkse beheer van het graafschap komen in het bestuurlijke archief van de fiscalen aan bod.

In het kader van deze toezichthoudende functie kon het officie-fiscaal aansluitend zowel burgerlijke als strafrechtelijke vorderingen instellen of lokale hoven verplichten in een bepaalde zaak op te treden. Omgekeerd, indien de vorst door een bepaald geding

geschaad dreigde te worden, voegden de fiscalen zich als partij in dat geding bij de aanleggende of verwerende partij. Oorspronkelijk mochten zij ook als gewone advocaten of procureurs voor particulieren optreden, maar die praktijk werd in 1522 een halt toegevoerd. Tot slot konden de fiscalen ook worden ingeschakeld om toe te zien op de correcte uitvoering van een vonnis of een besluit van de Raad van Vlaanderen. Strikt gezien was ook dit immers een ‘zaak van de vorst’, aangezien het een beslissing van een vorstelijke rechtbank betrof. Zo kon één der fiscalen aanwezig zijn bij een executie of zelfs de begrafenis van een veroordeelde.

Tot slot zetelde de Raad van Vlaanderen tijdens de 18de eeuw sporadisch in een totaal andere hoedanigheid. Toen op 30 april 1694 de *Conseil d'Amirauté suprême* werd afgeschaft, werden de bevoegdheden van deze rechtbank voor maritieme zaken overgedragen aan de Raad van Vlaanderen⁵¹. Het archief van de oude instelling werd anno 1696 overgebracht naar het Gravensteen, maar zou in 1900 getransporteerd worden naar het Algemeen Rijksarchief te Brussel. De 18de-eeuwse activiteiten van de Raad van Vlaanderen als Admiraliteit Suprême zijn uiteraard wel gedocumenteerd in een aparte afdeling van het Gentse archiefbestand⁵². Er kan uit worden opgemaakt dat de raadsheren zich daarvoor apart organiseerden en een beperkte registratie van *prises sur mer* in de vorm van kaapvaarddossiers bijhielden, maar dat de hoofdactiviteit van de Raad als Admiraliteit op het gebied van rechtspraak in hoger beroep kan worden gesitueerd.

Uit bovenstaand overzicht kan worden geconcludeerd dat het begrip scheiding der machten, door Montesquieu en anderen vanaf het midden van de 18de eeuw theoretisch uitgewerkt, tijdens het ancien régime totaal niet van toepassing was⁵³. Naast het overduidelijke domein van de rechterlijke macht was de Raad ook actief op beide andere vlakken: wetgevend, onder meer via de rol van de instelling in het ontstaan van allerhande ordonnanties, en uitvoerend, via zijn activiteiten als toezichthoudend orgaan.

Met de beschrijving van de veelomvattende bevoegdheden van de Raad van Vlaanderen is het bevoegdhedenverhaal echter nog niet ten einde. Het bovenstaande overzicht dient immers te worden gezien in samenhang met de territoriale bevoegdheid, het ressort van de instelling. De volledige territoriale geschiedenis van het graafschap Vlaanderen met alle verschuivingen door de tijd heen, zou ons hier echter te ver leiden en werd al uitvoerig gedocumenteerd⁵⁴.

SAMENSTELLING

Bij de bespreking van de samenstelling van de Raad dient eerst en vooral een zelfde kanttekening te worden gemaakt. Een volledig overzicht, inclusief alle mutaties wat onder meer aantallen en statuten betreft, is onbegonnen werk voor een beknopte inleiding. Gelukkig is ook voor dit aspect heel wat literatuur voorhanden. Uit een aantal basiswerken werd opnieuw een schema gepuurd, waarin het personeel van de Raad van Vlaanderen in vijf grote clusters wordt opgedeeld⁵⁵. De eerste groep, de Raad *stricto sensu*, is tevens de meest bestudeerde groep personeelsleden van de instelling. Reeds tijdens het bestaan van de instelling en gedurende de 19de eeuw werden overzichten opgesteld⁵⁶, maar ook in de 20ste eeuw was het ‘hogere’ personeel vaak het voorwerp van gedetail-

leerde studies voor een bepaalde periode⁵⁷. Bijna alle aangehaalde werken behandelen ook het openbaar ministerie, dat eveneens tot die categorie wordt gerekend. De definitie ‘lager personeel’ verschilt van auteur tot auteur en houdt een impliciet waardeoordeel in. De term wordt hier dan ook bewust vermeden.

Onder de Raad *stricto sensu* worden allereerst de president en zijn raadsheren verstaan, aangevuld met eventuele commissarissen. Allen waren doorgaans juristen. De president, ook wel voorzitter of eerste der raadsheren genoemd, droeg uiteraard de eindverantwoordelijkheid en verpersoonlijkte de rol van de Raad als vertegenwoordiging van de vorst in het graafschap. Dit hield een breed takenpakket in, zoals de ordehandhaving binnen de instelling, de verdeling van de procesdossiers ter rapportering en het voorzien in permanentie tijdens vakantieperiodes. Het overige personeel diende bovendien in zijn handen de eed af te leggen. Bij afwezigheid werd hij vervangen door de oudste onder de *ordinaire* of gewone raadsheren.

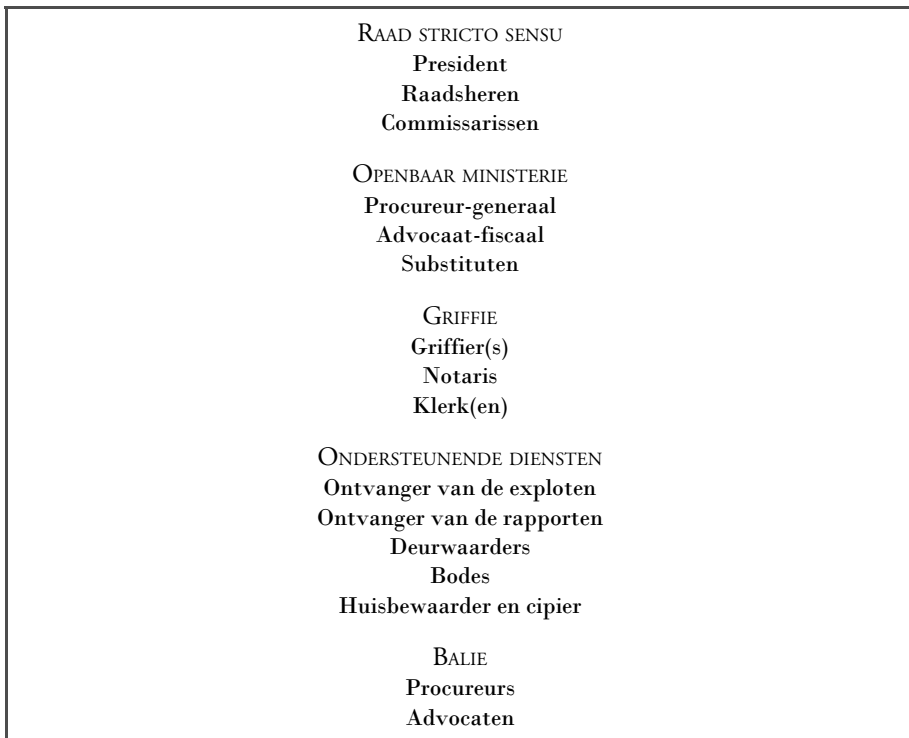
Wat de raadsheren betreft, zijn er tijdens het lange bestaan van de instelling diverse statuten mogelijk geweest. Ook hun aantal varieerde doorheen de tijd: van de oorspronkelijke twee raadsheren uit 1386 krom het cijfer vlug, tot het tijdens de 15de en 16de eeuw een relatief stabiele zes (in 1463), acht (in 1522) tot twaalf personen bereikte⁵⁸. Begin 17de eeuw waren er officieel veertien à vijftien raadsheren, hoewel de groep in de laatste twee eeuwen soms veeleer het twintigtal benaderde. Er zijn, met andere woorden, enkele pieken en dalen waar te nemen die vooral verband hielden met de toestand van de staatskas. Een en ander groeide uiteraard ook historisch, zoals de reïntegratie van de ‘afvalligen’ na het bestaan van twee Raden tijdens het laatste kwart van de 17de eeuw. Ook werden geregeld extra raadsleden zoals *extraordinaire* of buitengewone, *supernumeraire* of boventallige en plaatsvervangende raadsheren in dienst genomen. Tot slot veranderde het statuut van de raadsheren-commissarissen in het begin van de 17de eeuw: deze functie, die via de kerninstructie van 1451 in het leven werd geroepen, werd anno 1610 gelijkgeschakeld met het statuut van gewone raadsheer. Aanvankelijk betrof het echter vier personen die speciaal werden aangenomen om alle enkwesten uit te voeren. Hun bezoldiging verschilde van die van de gewone raadsheren, aangezien zij geen standaardbedrag ontvingen. Hun vergoeding werd enkel gebaseerd op hun werkvolume, wat logischerwijze spanningen tussen beide soorten raadsheren opleverde.

De twee topfunctionarissen binnen het openbaar ministerie of het officie-fiscaal worden doorgaans ook tot de raadsheren gerekend⁵⁹. Beiden werden pas voor het eerst vermeld in de instructie van 1409. Zowel de procureur-generaal als de advocaat-fiscaal namen aanvankelijk deel aan de gewone zittingen en namen enkwesten voor hun rekening, voor zover zij zelf geen belanghebbende partij waren. Samen waren zij verantwoordelijk voor de speciale taken die het officie-fiscaal te beurt vielen. Daarbij speelde de procureur-generaal de voornaamste rol ter behartiging van de vorstelijke belangen: hij was het immers die de eindverantwoordelijkheid voor de informatiegaring droeg, die tot vervolging overging of die zich partij stelde in zaken die de vorst aanbelangden. De advocaat-fiscaal pleitte vervolgens de zaken die door zijn collega waren aangebracht. Sinds het ontstaan van het ambt was hij steeds een universitair geschoold jurist, wat niet altijd kan worden gezegd van de procureur-generaal.

Al vroeg in het bestaan van het officie-fiscaal werd officieel voorzien in een substituut voor de procureur-generaal. Deze werd hoogstwaarschijnlijk gerecruteerd onder de pro-

cureurs van partijen, die deel uitmaakten van de zogenoemde ‘balie’⁶⁰ die aan de Raad was verbonden. Pas een kleine eeuw later kon ook de advocaat-fiscaal een beroep doen op een substituut. Deze ambtenaar droeg indien nodig alle verantwoordelijkheden van de eigenlijke fiscaal, maar werd over het algemeen niet als vaste medewerker van de Raad beschouwd. Uiteraard kon zowel de procureur-generaal als de advocaat-fiscaal zich, net als alle andere besproken functionarissen, ten persoonlijke titel van medewerkers voorzien. Dergelijke onofficiële werknemers bewogen zich in de grijze zone van de instelling en zijn als dusdanig nauwelijks te identificeren.

In de griffie⁶¹ waren binnen de ‘schrijversfamilie’, drie verschillende functietypes aanwezig: griffier, klerk en notaris. Laatstgenoemde diende als plaatsvervanger voor de griffier. De functie van notaris werd in het begin vaak gecumuleerd met de ontvangerij van de exploten, die zich bij de ondersteunende diensten bevindt. De griffie groeide in de loop der eeuwen uit van een eenmanszaak tot een dienst met diverse vaste medewerkers, onder leiding van één tot maximum vier griffiers. Het aantal klerken, die door de griffiers grotendeels persoonlijk in dienst werden genomen, was al sinds de 15de eeuw gestaag stijgend. Het is echter praktisch onmogelijk om het aantal klerken precies te berekenen.

ill. 4: Samenstelling

Aansluitend bij deze drie duidelijk te onderscheiden clusters waren er enkele specifieke functionarissen actief die, overkoepelend, als ondersteunende diensten kunnen worden beschouwd. De ontvanger van de exploten, een functie die eveneens in 1409 werd ge-

creëerd maar waarvan de taken oorspronkelijk door achtereenvolgens de notaris en de procureur-generaal werden uitgevoerd, stond daarvan het dichtst bij de activiteiten van de Raad. Als rekenplichtig ambtenaar was hij verantwoordelijk voor ontvangsten van boetes uit vonnissen en veroordelingen, vergoedingen voor exploten en voor de geconfisqueerde goederen. Uitgaven, in het algemeen betalingen ten behoeve van de werking van de justitieraad, bestonden onder meer uit vergoedingen voor reizen van bodes, deurwaarders en raadsheren, voor getuigen, beulen, biechtvaders en voor allerhande materiaal. Soms regelde de ontvanger ook praktische zaken, zoals de voorbereiding van een verblijf voor één of meer raadsheren, of werd hij als speciaal gezant uitgestuurd om gevoelige boodschappen over te brengen. Aan zijn functie waren tevens belangrijke machtigingen verbonden. Hij kon de inning van boetes zelfs met dwang laten voltrekken, waardoor hij in nauw contact stond met de deurwaarders van de Raad.

De functie van de tweede ontvanger, de ontvanger van de rapporten, is tot op heden minder gedocumenteerd⁶². Dit ambt werd pas aan het einde van de 16de eeuw gecreëerd. Voorheen was de boekhouding van de inning en verdeling van de rapportgelden in handen van de griffie. Het was dan ook op initiatief van de griffiers van de Raad dat deze taak werd uitbesteed aan een ontvanger die er voldoende aandacht aan kon schenken. Het bijhouden van – onder meer – welke raadsheer in welk proces als rapporteur aan de Raad was opgetreden, welke raadsheren bij dat rapport aanwezig waren en welke financiële transacties hiervoor dienden te gebeuren, hield een uitgebreide administratie in. Er was dan ook sprake van een apart ‘comptoir’ van de rapporten.

Reeds tijdens de 15de eeuw groeide het aantal deurwaarders gestaag aan: van twee in 1409 tot zestien in 1483⁶³. Gaandeweg werd aan elke persoon een vaste residentieplaats toegekend, verspreid over het graafschap. Dit proces liep gelijk met de verschuiving binnen hun functie-inhoud: oorspronkelijk was een deurwaarder immers belast met de toegangscontrole tot de zittingen van de Raad en, bijgevolg, met het binnenleiden van de partijen. Dit bleef de taak van de zogenoemde eerste deurwaarder, maar over het algemeen evolueerden zij tot uitvoeringsambtenaren van de vonnissen en bevelschriften van de justitieraad. Deurwaarders waren meestal geen juristen, maar werden toch verondersteld een uitgebreide praktische kennis van het recht te hebben. Deze praktizijnen werden dan ook vaak ingeschakeld voor andere taken, zoals het uitvoeren van enkwesten.

De leden van een derde groep, de gezworen bodes of messagiers, waren de enigen die gesloten brieven van de Raad van Vlaanderen mochten bezorgen. Deze groep stond dan ook in dienst van de voltallige instelling. Wanneer een messagier niet aan het werk was, werd hij geacht in de buurt van de Raad en in het bijzonder de president te blijven, om de dienst waar te nemen. Deze functionarissen mochten trouwens naar eigen inzicht – maar ook op eigen verantwoordelijkheid – taken delegeren aan persoonlijke medewerkers.

De zetel van de instelling, globaal genomen het Gentse Gravensteen, kon uiteraard niet zonder technische medewerkers. De huusbewaarder of conciërge stond in voor alle lokalen die door de Raad werden gebruikt. Deze verantwoordelijkheid was behoorlijk vergaand. Hij moest zorgen dat aan alle materiële voorwaarden was voldaan opdat een zitting kon plaatsvinden, inclusief het onderhoud van de klok en het aanmaken van een vuur. Ook de huiskapel viel onder zijn ‘werkterrein’. Zijn collega, de cipier, droeg zorg voor de gevangenis.

Alle genoemde functionarissen binnen deze ondersteunende diensten worden als vaste medewerkers van de Raad beschouwd⁶⁴. In het bijzonder de ontvanger van de exploten, de huisbewaarder en de cipier kwamen het meest van allen in contact met allereerste ‘leveranciers’ die zich in de schaduw van de instelling bewogen en niet tot de medewerkers worden gerekend: kaarsenmakers, boekverkopers, houtleveranciers, horlogemakers, verkopers van schrijfgerei, maar ook de biechtvader en de beul.

Tot slot mag de aanwezigheid van een groot aantal procureurs en advocaten, die gezamenlijk onofficieel ‘de balie’ kunnen worden genoemd, niet over het hoofd worden gezien. Hoewel ze jaarlijks door de Raad werden beëdigd, kan men ze niet als vaste medewerkers beschouwen. Anders dan voor de advocaten was voor de procureurs een maximaal aantal bepaald, waardoor zij een iets sterkere band met de instelling hadden. Beide beroepscategorieën waren echter niet exclusief aan de Raad verbonden. Toch worden ze gerekend tot de ‘suppoosten’ van het hof, een verzamelnaam voor alle medewerkers van de Raad van Vlaanderen, en vielen ze onder het *privilegium fori*.

De verhouding tussen beide functies was hierboven al merkbaar in de taakverdeling tussen de functionarissen van het officie-fiscaal, respectievelijk de procureur-generaal en de advocaat-fiscaal. Partijen werden bij de rechtbank vertegenwoordigd door een procureur, terwijl hun zaak inhoudelijk werd gepleit door advocaten. Laatstgenoemden waren universitair geschoolde juristen, die de functie soms als opstap gebruikten: onder de raadsheren bevonden zich bijvoorbeeld vaak voormalige leden van de advocatuur. De leden van de balie verzamelden zich in twee verschillende verenigingen, waaronder een soort van corpus – vaak verkeerdelijk als tuchtraad beschouwd – dat ‘de deken en de eed van de praktijzen’ werd genoemd. Dit orgaan werkte nauw samen met de justitieraad en diende in zijn rol van beroepsvereniging tevens als aanspreekpunt. Benoemingen binnen de deken en de eed werden zelfs frequent genoteerd in de resolutieregisters van de Raad, aangezien het laatste woord in dergelijke beslissingen tijdens de 18de eeuw de raadsheren toekwam. Verder was er ook de Confrerie of Broederschap van de heilige Ivo, patroonheilige der juristen. Deze werd in 1677 in Gent opgericht en verzorgde naast de belangen van zijn eigen leden hoofdzakelijk kosteloze rechtsbijstand voor armlastigen *pro Deo et Sancto Yvone*⁶⁵.

Het precieze aantal procureurs en advocaten dat aan de Raad verbonden was, is quasi onmogelijk te achterhalen wegens gebrek aan systematische registratie. Volgens P. Van Peteghem kende het aantal advocaten de grootste evolutie. Zo zou er sprake zijn van een tental in 1477 tot ca. 247 aan het einde van het ancien régime. De andere functies, waaronder het procureurschap, werden in de mate van het mogelijke beperkt in aantal gehouden, via de instelling van een maximaal aantal. Zo blijkt een lijst uit 1720 slechts 47 procureurs te bevatten⁶⁶.

Wat de interne organisatie van de Raad betreft, staat het onderzoek nog in zijn kinderschoenen. In de kerninstructies wordt een aantal basisprincipes aangereikt, maar over de eigenlijke invulling daarvan is nauwelijks iets bekend. Hier zijn nochtans uiterst interessante onderzoeksthema’s aan verbonden, zoals de taalproblematiek die duidelijk leefde binnen de instelling. De officiële voertaal van de Raad was gedurende het grootste deel van zijn bestaansperiode het Nederlands, met uitzonderingen tijdens de Bourgondische periode. Deze algemene stelregel gaf uiteraard problemen voor Franstalige partijen, een situatie waarvan men zich van in het begin bewust was: al in de kern-

instructie van 1409 werden voorzieningen getroffen om ingediende documenten te laten vertalen.

Enkele organisatorische elementen behoren toch tot de algemene kennis⁶⁷. Zo had de Raad een vast weekschema voor zijn zittingen, dat verschilde naargelang van de daglichtsterkte. In de zomerregeling begonnen de zittingen doorgaans een uur vroeger dan tijdens de winter, waarbij elke dag aanving met een misviering in de kapel van de Raad. Daarnaast werd een vakantiesysteem gehanteerd, waarbij de activiteiten van de instelling werden opgeschort rond Pasen, Pinksteren, Kerstmis en in de zomermaanden⁶⁸. Deze vakantiedagen werden aangevuld met een groot aantal *mesdagen* die tevens tot de zon- en feestdagen of zogenoemde *solemnele feriën* behoorden. Daarnaast onderscheidde Wielant, die de term *solemnele feriën* gebruikte, nog *repentine feriën* en *rustieke feriën*⁶⁹. Deze laatste werden ingeroepen uit economische noodzaak, bijvoorbeeld oogst, of om andere noodzakelijke redenen in het belang van de gemeenschap. *Repentine feriën* konden om diverse andere redenen worden uitgeroepen door de vorst. Uiteraard zijn ook heel wat uitzonderlijke situaties te noemen die niet binnen deze categorieën te plaatsen zijn, zoals barre weersomstandigheden. Doorgaans wordt geschat dat de activiteiten van de Raad elk jaar gedurende 180 à 190 dagen werden opgeschort. Er werd echter in permanentie voorzien voor dringende zaken, zoals problemen met dijken, voor nieuw binnengekomen zaken of voor lopende zaken die geen uitstel duldden.

Hoewel de Raad oorspronkelijk startte met één enkele ‘kamer’ of zitting, werd dit tijdens het eerste kwart van de 17de eeuw verdubbeld tot twee kamers. De aanwezige raadsheren werden verdeeld, waarbij de eerste kamer werd voorgezeten door de president en de tweede kamer door de oudste raadsheer. Ieder jaar werden de kamers ‘vernieuwd’ en de raadsheren herverdeeld. Deze verdubbeling was echter geen eenmalige evolutie. Tijdens de laatste twee eeuwen van de Raad werd af en toe met drie, en op bepaalde momenten zelfs met vier of vijf kamers gewerkt. De periodisering en de praktische repercussies daarvan zijn tot nu toe onvoldoende onderzocht. Vast staat wel dat dit systeem los stond van een ander organisatorisch element, de *Secrete Camere*. Deze term werd gebruikt voor de besloten zittingen van de Raad van Vlaanderen. Daarin werden onder andere de meer delicate materies besproken, zowel wat interne werking als bestuurlijke en gerechtelijke zaken betreft. Oorspronkelijk werden dergelijke zittingen tussen de gewone door genotuleerd, maar al vanaf 1516 ontstond een aparte reeks registers van de secrete camere.

WERKOMGEVING

Ruim vier vijfde van de totale werkingsperiode van de Raad resideerde de instelling in het Gentse Gravensteen⁷⁰. De manier waarop de werkomgeving daar werd ingedeeld was o.i. representatief voor de andere periodes. Voor deze locatie beschikken we echter over een unieke bron, namelijk het grondplan van het Gravenkasteel met een bijhorende legende over het gebruik van de ruimtes, zoals het werd getekend door Jean Denis Brismaïlle in het najaar van 1779⁷¹. Deze bekende plattegrond, waarvan een reproductie in het Gravensteen te bezichtigen is, kan worden getoetst aan een schets uit diezelfde periode waarop eveneens de bestemming van diverse kamers is aangeduid⁷². Daarenboven bieden enkele oude brochures en publicaties over het kasteel waardevolle bijkomende inlichtingen over indeling, ruimtegebruik en wijzigingen doorheen de tijd⁷³.